

METODOLOŠKI IZAZOVI PRIMENE POLUSTRUKTURISANOG INTERVJUA U ISTRAŽIVANJU RELIGIOZNOSTI U ZATVORSKOM KONTEKSTU

Methodological Challenges of Semi-Structured Interviews in the Study of Religiosity in Prison

APSTRAKT: Rad se bavi metodološkim mogućnostima i ograničenjima primene polustrukturisanog intervjua u istraživanju religioznosti u zatvorskom kontekstu. Izbor polustrukturisanog intervjua počiva na njegovoj funkcionalnoj primerenosti istraživačkom zadatku usmerenom ka rekonstrukciji značenja, procesa i vremenske dinamike religijskog iskustva. Ovaj pristup je pogodan ako se religioznost u zatvoru istražuje kao procesualan i relacijski fenomen koji nastaje na preseku lične biografije, institucionalnih uslova i odnosa moći, jer indikatori poput formalne pripadnosti ili učestalosti verskih praksi, nisu dovoljni za razumevanje njenih značenjskih dimenzija. Posebna pažnja posvećena je metodološkim izazovima istraživanja zatvora kao „totalne ustanove”, uključujući institucionalno filtriranje pristupa terenu i kontrolu pristupa ispitanicima (gatekeeping), ograničenja privatnosti, kao i etičke i epistemološke posledice asimetrije moći u intervjuu. Polustrukturisani intervjui predstavljaju metodološki primeren okvir kada je cilj da se religioznost istraži kao narativno, kontekstualno i vremenski dinamično iskustvo, uz očuvanje minimalne analitičke uporedivosti podataka. Zaključak je da rigoroznost metode polustrukturisanog intervjua ne proizlazi iz same tehnike, već iz transparentnosti postupka, refleksivnosti istraživača i sposobnosti da se etički uslovi istraživanja razumeju istovremeno kao metodološki i epistemološki preduslovi proizvodnje sociološki relevantnog znanja.

KLJUČNE REČI: polustrukturisani intervjui, religioznost, zatvor, odnosi moći, kvalitativno istraživanje

ABSTRACT: This paper examines the methodological possibilities and limitations of using semi-structured interviewing to study religiosity in the prison context.

It is argued that semi-structured interviews are justified for research tasks of reconstructing meanings, processes, and the temporal dynamics of religious experience. This method is suitable for exploration of prison religiosity as a processual and relational phenomenon, emerging at the intersection of individual biography, institutional conditions and power relations, because formal affiliation or the frequency of religious practices are insufficient indicators for capturing its meaning-oriented dimensions. Semi-structured interviews are methodologically appropriate when the research objective is to examine religiosity as a narrative, contextually situated and temporally dynamic experience, while maintaining a minimum level of analytical comparability. The paper also addresses methodological challenges of research in the prison as a "total institution", including gatekeeping, institutional filtering of access to the field, constraints on privacy and the ethical and epistemological implications of power asymmetries in interviews. Finally, it is argued that the rigor of semi-structured interviewing does not derive from the technique itself, but from the transparency of the research process, the reflexivity of the researcher and the capacity to understand ethical conditions as both methodological and epistemological prerequisites for the production of sociologically relevant knowledge.

KEYWORDS: *semi-structured interview, religiosity, prison, power relations, qualitative research*

Uvod

Zatvor kao „totalna ustanova” predstavlja društveni prostor obeležen institucionalnom kontrolom svakodnevnog života, izraženom hijerarhijom moći i ograničenim mogućnostima autonomnog delanja (Gofman, 2011). U takvom institucionalnom okruženju, religioznost ne predstavlja isključivo privatno uverenje ili individualnu praksu, već fenomen koji nastaje na preseku institucionalnih uslova, biografskih iskustava i strategija prilagođavanja zatvorskom životu. Kako rezultati istraživanja pokazuju, religija u zatvoru može imati različite funkcije: može doprineti ublažavanju posledica institucionalne deprivacije, predstavljati važan simbolički okvir za interpretaciju ličnog iskustva i pružati psihološku i socijalnu podršku u uslovima izolacije i stigmatizacije (Clear et al., 2000; Clear & Sumter, 2002; Johnson & Jang, 2010; Kerley et al., 2005; Meade, 2023), a empirijski je potvrđena i povezanost religijske uključenosti osuđenih lica sa razvijenijim strategijama suočavanja sa stresom zatvorskog života, nižim nivoima institucionalnih konflikata i većim stepenom samokontrole (Kerley et al., 2005). Pojedini autori upozoravaju da religioznost u zatvoru ne treba posmatrati jednoznačno, budući da religijske prakse i identiteti mogu imati i situaciono ili instrumentalno značenje u okviru same zatvorske institucije (Clear & Sumter, 2002).

Metodološki izazovi dodatno su usložnjeni činjenicom da se istraživanje odvija u institucionalnom prostoru koji aktivno oblikuje sam proces proizvodnje empirijske građe. U literaturi o zatvorskim istraživanjima nailazimo na to da institucionalna pravila, kontrola pristupa istraživaču, bezbednosne procedure i

odnosi moći utiču na načine na koje osuđena lica artikulišu sopstvena iskustva i predstavljaju sebe u interakciji sa istraživačem (Crewe, 2007; Liebling, 1999; Schlosser, 2008). Narativi zatvorenika nastaju unutar specifičnih institucionalnih odnosa moći i strategija predstavljanja sebe, pri čemu osuđena lica mogu prilagođavati iskaze u zavisnosti od toga kome govore, kako procenjuju istraživača i kakve posledice očekuju od sopstvenih iskaza (Lučić-Ćatić, 2011; Schlosser, 2008). Zatvor, stoga, nije samo mesto u kojem se istraživanje sprovodi, već društveni i institucionalni okvir koji učestvuje u oblikovanju istraživačke situacije i podataka koji u njoj nastaju.

U tom kontekstu otvara se pitanje istraživačkog pristupa i tehnika koje mogu omogućiti adekvatno zahvatanje subjektivnih značenja i iskustava religioznosti. Savremena interpretativno orijentisana metodologija polazi od pretpostavke da se društvena stvarnost ne iscrpljuje u objektivno merljivim indikatorima, već da se konstituiše kroz značenja, narative i interakcije aktera (Bryman, 2016; Denzin & Lincoln, 2018; Flick, 2018). Intervju se pritom ne tretira kao neutralno „prikupljanje informacija”, već kao društvena interakcija u kojoj se značenja proizvode i interpretiraju u konkretnom situacionom i institucionalnom kontekstu (Holstein & Gubrium, 2004; Kvale, 2006). Tako ni religioznost osuđenih lica nije moguće adekvatno razumeti isključivo preko formalnih ili administrativno vidljivih pokazatelja, poput deklarativne verske pripadnosti ili učestalosti religijskih aktivnosti, jer ovi indikatori mogu registrovati prisustvo religijske prakse, ali ne i značenja koja osuđena lica pridaju veri u specifičnim uslovima institucionalne zatvorenosti. Zbog toga bi ovakva istraživanja podrazumevala pristup koji može obuhvatiti subjektivna iskustva, načine interpretacije sopstvenog položaja i značenja koja akteri pridaju religijskim praksama u svakodnevnom životu u zatvoru.

Polustrukturisani intervju predstavlja metodološki posebno pogodan okvir za istraživanje religioznosti u zatvorskom kontekstu, jer omogućava kombinovanje unapred definisanih tematskih oblasti sa fleksibilnošću potrebnom za razumevanje individualnih iskustava i značenja, što je ujedno njegova glavna karakteristika, ali i prednost. Za razliku od visoko standardizovanih istraživačkih instrumenata, polustrukturisani intervju bi omogućio osuđenim licima da sopstvenim narativima artikulišu iskustva religioznosti, dok bi istraživaču ostavio mogućnost dodatnog produbljivanja tema koje se pojavljuju tokom razgovora. Takođe, takav pristup omogućio bi analizu kako sadržaja iskaza, tako i načina na koje se značenja proizvode i predstavljaju u specifičnom institucionalnom kontekstu zatvora.

Predmet ovog rada jeste metodološko razmatranje mogućnosti i ograničenja primene polustrukturisanog intervjua u istraživanju religioznosti u zatvorskom kontekstu, sa posebnim osvrtom na specifičnosti institucionalnog okruženja i njihove implikacije za konstrukciju i interpretaciju empirijske građe. Cilj rada je da argumentuje zbog čega se polustrukturisani intervju može smatrati metodološki adekvatnim okvirom za istraživanje religioznosti osuđenih lica, kao i da mapira ključne metodološke i etičke dileme koje proizlaze iz zatvorskog konteksta. Polazeći od razumevanja religioznosti kao vremenski dinamičnog

fenomena i institucionalno oblikovanog iskustva, naredna poglavlja razmatraju mesto kvalitativnog pristupa u savremenim sociološkim istraživanjima i njegovu funkcionalnu primerenost istraživačkim zadacima usmerenim prema rekonstrukciji značenja i iskustava aktera.

Religioznost u zatvoru: između intime i institucije

Prilikom istraživanja religioznosti u zatvoru, opšti metodološki izazovi istraživanja u institucionalno zatvorenim sredinama dobijaju dodatnu složenost, jer se religijsko iskustvo formira na preseku subjektivnih interpretacija sopstvenog iskustva i institucionalnih uslova zatvorskog života (Crewe, 2007; Gojković, 2025; Johnson & Jang, 2010; Milićević & Gojković, 2024). Ukoliko se religioznost operacionalizuje isključivo kroz administrativno vidljive indikatore (npr. prisustvo službi, učestalost obreda ili formalna pripadnost), postoji rizik da se zanemare značenjske dimenzije koje ispitanici pripisuju veri i duhovnosti u uslovima institucionalne deprivacije (Flick, 2018; Johnson & Jang, 2010; Kvale & Brinkmann, 2009).

Takođe, metodološki je problematično religioznost tretirati isključivo kao stabilnu individualnu osobinu ili kao „resurs” koji unapred proizvodi poželjne ishode. Umesto toga, potrebno ju je posmatrati kao promenljiv i institucionalno oblikovan fenomen koji se menja pod uticajem zatvorskog iskustva i institucionalnih uslova (Johnson & Jang, 2010).

Iz ovakvog razumevanja proizlazi metodološka implikacija da se, u situacijama kada je cilj rekonstrukcija religioznosti kao narativnog i vremenski dinamičnog procesa (kada se intenzivira, šta je pokreće, kako se menja kroz boravak u instituciji i u odnosu na deprivacije, odnose i krize), polustrukturisani intervjui može pokazati funkcionalno primerenim istraživačkim izborom (Flick, 2018; Kvale & Brinkmann, 2009). Istovremeno, religioznost je normativno „opterećena” tema, pa zatvorski kontekst može dodatno pojačati socijalno poželjne narative (npr. priče o moralnom preobražaju ili „pronalaženju vere”), usled čega je metodološki opravdano izbegavati direktna i sugestivna pitanja, odnosno voditi razgovor preko situacionih opisa, prelomnih događaja i značenja koja ispitanik sam uvodi u narativ (Kvale, 2006; Kvale & Brinkmann, 2009; Silverman, 2017).

Upravo se u empirijskim istraživanjima zatvorske religioznosti pokazuje da formalni indikatori religijske pripadnosti nisu dovoljni za razumevanje načina na koje osuđena lica interpretiraju religijska iskustva u uslovima institucionalne zatvorenosti. Zbog toga istraživanja religioznosti u zatvoru često koriste fleksibilnije kvalitativne pristupe, posebno polustrukturisani intervjui.

Empirijska istraživanja pokazuju da religioznost u zatvorskom kontekstu predstavlja višedimenzionalan i kontekstualno oblikovan društveni fenomen, čija analiza otvara specifične metodološke izazove. Metodološka složenost ovde ne proizlazi iz toga što je religija „metodološka pojava”, već iz činjenice da se religioznost u zatvoru ispoljava istovremeno kao lično iskustvo (smisao, krivica, nada, oprostaj), kao institucionalno regulisana praksa (dostupnost

službi, kapelanske aktivnosti, pravila) i potencijalna strategija adaptacije na uslove deprivacije (Crewe, 2007; Johnson & Jang, 2010; Meade, 2023). Ovakva višeslojnost zahteva da istraživački dizajn bude osetljiv na razliku između deklarativne religijske pripadnosti, javno praktikovanih obreda i subjektivnog razumevanja vere, jer se ove dimenzije ne moraju podudarati (Flick, 2018; Kvale & Brinkmann, 2009; Meade, 2023).

Metodološki relevantan sloj religioznosti često se nalazi u značenjima koja ispitanici pridaju veri i duhovnosti, naročito u odnosu na iskustva moralnog preispitivanja, identitetske reinterpretacije i traganja za smislom u uslovima institucionalne deprivacije (Johnson & Jang, 2010; Meade, 2023). Empirijski nalazi pokazuju da religijski narativi mogu predstavljati okvir za drugačije razumevanje sopstvenog iskustva i zatvorskog života, pružajući osnov za drugačiju percepciju ličnih postupaka i izgradnju novog identiteta (Clear et al., 2000; Dammer, 2002; Jang et al., 2018; Johnson & Larson, 2003; Meade, 2023).

Istovremeno, religijsko angažovanje u zatvoru ne mora nužno odražavati intrinzičnu veru. Istraživanja ukazuju na to da religija može imati i instrumentalne, ekstrinzične funkcije, poput obezbeđivanja socijalne zaštite, socijalizacije ili pristupa resursima i aktivnostima koje nisu dostupne drugim osuđenim licima (Clear et al., 2000; Meade, 2023). Ova ambivalencija implicira da religioznost u zatvorskom kontekstu ne mora funkcionisati kao stabilna individualna karakteristika, već se može menjati u skladu sa institucionalnim uslovima i biografskim prelomnim tačkama (Milićević & Gojković, 2024).

Pojedina kvantitativna istraživanja dosledno ukazuju na povezanost religioznosti i institucionalnog ponašanja. Sistematski pregledi pokazuju da su religiozna osuđena lica ređe uključena u ozbiljne disciplinske prekršaje i nasilno ponašanje, iako je veza sa lakšim oblicima nediscipline manje jednoznačna (Meade, 2014). Religijska konverzija u zatvoru dovodi se u vezu sa smanjenjem disciplinskih prekršaja, promenama u načinu interpretacije sopstvenog iskustva i odbacivanjem nasilnih obrazaca ponašanja, ali ovi nalazi istovremeno pokazuju da religioznost ne proizvodi automatske i univerzalne efekte, već da njeni efekti zavise od konteksta i individualnih putanja (Jang et al., 2018; Meade, 2023). Na primer, iz pojedinih istraživanja sledi da se osuđena lica češće okreću religiji u ranim fazama boravka u zatvoru, dok je duži boravak povezan sa nižim nivoima religijskog angažovanja, što dodatno potvrđuje promenljiv obrazac religijskog angažovanja (Meade, 2023). Ovi nalazi potvrđuju da se religioznost ne može tretirati kao kauzalni mehanizam po sebi, već kao fenomen čiji efekti zavise od institucionalnog konteksta i individualnih interpretacija.

Domaća istraživanja pružaju dodatnu empirijsku potporu ovakvom razumevanju. Preliminarni nalazi studije sprovedene na uzorku od pet kazneno-popravnih zavoda u Srbiji ukazuju na to da osuđena lica koja praktikuju verske običaje imaju pozitivnije percepcije profesionalizma osoblja, bezbednosti, ukupne dobrobiti i ličnog razvoja, kao i bolju adaptaciju na zatvorski život (Milićević & Gojković, 2024). Omogućavanje verskih prava povezano je i sa višim procenama pravičnosti i zakonitosti zatvorskog sistema, kao i sa pozitivnijim procenama životnih uslova, porodičnih odnosa i subjektivne dobrobiti (Gojković, 2025; Milićević & Gojković, 2024).

Religija može doprineti i izgradnji socijalnih mreža koje pružaju emocionalnu podršku i jačaju psihološku otpornost osuđenih lica (Drakeford, 2018; Gojković, 2024). Javni i privatni oblici religijskog ponašanja povezani su sa vrlinama poput oprostaja, samokontrole i zahvalnosti, dok su ove osobine negativno povezane sa depresijom, anksioznošću i subjektivnim bolom (Jang et al., 2023; Jang & Johnson, 2020). Ipak, istraživači upozoravaju da pozitivni efekti religijskih programa rehabilitacije često koegzistiraju sa metodološkim ograničenjima studija, zbog čega se naglašava potreba za dubljim istraživanjem načina na koji stvarna integracija u religijsku zajednicu, a ne samo formalno prisustvo, utiče na promene u stavovima i ponašanju osuđenih lica (Gerace & Day, 2010).

Upravo ovakva višeslojnost religijskog iskustva otvara pitanje metodoloških pristupa koji mogu obuhvatiti religioznost kao kontekstualno oblikovano iskustvo, zbog čega se polustrukturisani intervjui nameće kao funkcionalno primerena istraživačka tehnika.

Polustrukturisani intervjui kao istraživačka tehnika

Kako bi se argumentovao izbor polustrukturisanog intervjua za istraživanje religioznosti u zatvorskom kontekstu, potrebno je najpre razmotriti njegove opšte metodološke karakteristike i mesto koje zauzima među različitim oblicima intervjuisanja. Njegova funkcionalna primerenost ne može se razumeti izolovano, već tek u poređenju sa drugim tipovima intervjua i sa anketnim istraživanjem, budući da se razlike među njima ne odnose samo na stepen strukturisanosti, već i na istraživačke ciljeve, logiku proizvodnje podataka i mogućnosti zahvatanja subjektivnih značenja i procesualnih dimenzija iskustva.

Istraživački pristupi koji se oslanjaju na kvalitativnu analizu podataka danas zauzimaju važno mesto u sociologiji, usled toga što omogućavaju razumevanje društvenih pojava iz perspektive aktera i interpretaciju značenja koja oni pridaju sopstvenim iskustvima i društvenim odnosima (Flick, 2018; Kvale & Brinkmann, 2009). Shodno tome, ambicija kvalitativnog pristupa nije otkrivanje univerzalnih zakonitosti društvenog ponašanja, već prodiranje u složenost, višeznačnost i kontekstualnu uslovljenost društvenih fenomena (Denzin & Lincoln, 2018). Upravo zbog toga, savremena metodološka literatura posebnu pažnju poklanja refleksivnosti istraživača, odnosno njegovoj sposobnosti da kritički promišlja sopstvenu ulogu u istraživačkom procesu (Finlay, 2002).

Polazeći od navedenih karakteristika, istraživački pristupi usmereni ka kvalitativnoj analizi podataka mogu biti funkcionalno primereni za proučavanje fenomena koji su značenjski bogati, kontekstualno uslovljeni i emocionalno osetljivi (Denzin & Lincoln, 2018; Flick, 2018). Međutim, kada je istraživački zadatak usmeren na rekonstrukciju vremenske dinamike i biografskih prelomnih tačaka, tehnike koje omogućavaju razvijanje odgovora izvan unapred zatvorenih kategorija mogu biti funkcionalno primerenije (Flick, 2018; Kvale & Brinkmann, 2009). Dok kvantitativni instrumenti omogućavaju sistematsko poređenje i identifikovanje obrazaca na nivou populacije, intervjui su naročito

prikladni u meri u kojoj je istraživački fokus usmeren na analizu vremenske dinamike, biografskih prelomnih tačaka i interpretativnih okvira kroz koje ispitanici razumeju sopstveno religijsko iskustvo (Johnson & Jang, 2010; Kvale & Brinkmann, 2009).

Izbor polustrukturisanog intervjua u ovom radu ne počiva na normativnoj pretpostavci o „superiornosti” kvalitativnog pristupa, već na proceni njegove funkcionalne primerenosti istraživačkom problemu. Intervju se u metodološkoj literaturi određuje kao istraživačka tehnika prikupljanja podataka koja se zasniva na planski organizovanoj verbalnoj interakciji između istraživača i ispitanika, usmerenoj određenim istraživačkim ciljem i strukturisanoj u skladu sa istraživačkim dizajnom (Flick, 2018; Kvale & Brinkmann, 2009). Za razliku od svakodnevnog razgovora, istraživački intervju predstavlja društveni odnos u kojem se podaci ne „otkrivaju”, već nastaju u interakciji između onoga ko traži informacije i onoga ko ih daje (Kvale, 2006; Manić, 2017; Silverman, 2017). Polustrukturisani intervju predstavlja istraživačku tehniku koja kombinuje unapred definisane tematske celine sa fleksibilnošću potrebnom za praćenje individualnih iskustava i značenja (Flick, 2018; Kvale & Brinkmann, 2009). Njegova osnovna prednost ogleda se u mogućnosti da se iste analitički relevantne dimenzije sistematski obuhvate kod svih ispitanika, uz istovremeno praćenje individualnih varijacija i neočekivanih tema koje se pojavljuju tokom razgovora (Flick, 2018).

U istraživanju religioznosti u zatvoru ovakav pristup pokazuje se posebno pogodnim, budući da omogućava istovremeno obuhvatanje zajedničkih tematskih oblasti i rekonstrukciju različitih iskustava, interpretaciju i promenu u religijskom angažovanju tokom izdržavanja kazne (Johnson & Jang, 2010; Meade, 2023). Za razliku od visoko standardizovanih istraživačkih instrumenata, polustrukturisani intervju omogućava produbljivanje tema koje ispitanici sami uvode u razgovor, čime postaje moguće istražiti značenja koja religioznost dobija u konkretnom institucionalnom kontekstu.

Polazeći od toga da se intervju ne može svesti na jednostavno prikupljanje unapred postojećih informacija, već predstavlja situaciono oblikovan proces u kojem se značenja artikulišu kroz interakciju istraživača i ispitanika (Silverman, 2017; Kvale, 2006), polustrukturisani intervju se može smatrati metodološki primerenim okvirom za istraživanje religioznosti kao kontekstualno i procesualno oblikovanog fenomena u zatvoru.

Kada se primeni u istraživanjima zatvorskog konteksta, polustrukturisani intervju dobija dodatnu metodološku težinu. Institucionalni uslovi, regulisana svakodnevnica i neravnomerna raspodela moći između aktera zahtevaju istraživački pristup koji omogućava prilagođavanje situaciji i postepenu izgradnju odnosa poverenja (Jewkes, 2012). U tom smislu, upotreba ovog metoda neretko se opravdava potrebom da se ispitanicima omogući artikulacija subjektivnih interpretacija iskustava, koja bi u visoko standardizovanom formatu morala biti unapred klasifikovana u skladu sa istraživačkom operacionalizacijom (Crewe, 2007). Međutim, izbor istraživačke tehnike ne može se razmatrati nezavisno od institucionalnog konteksta u kojem se istraživanje sprovodi. Kada se intervju

primenjuje u zatvorskim uslovima, metodološka pitanja dobijaju dodatnu složenost zbog institucionalne kontrole, ograničenog pristupa i asimetričnih odnosa moći, što će biti razmotreno u narednom poglavlju.

Metodološki izazovi istraživanja u zatvorskim sredinama

Zatvor predstavlja specifično istraživačko okruženje koje nameće niz metodoloških, etičkih i praktičnih izazova, naročito za istraživanja koja podrazumevaju neposrednu interakciju sa ispitanicima. Kao „totalna ustanova“, podrazumeva prostornu, vremensku i socijalnu zatvorenost, institucionalnu regulaciju svakodnevnog života i izraženu hijerarhiju moći, čime se neposredno oblikuju uslovi proizvodnje empirijskog znanja (Gofman, 2011). Ulazak u totalnu instituciju često je obeležen tzv. „ponižavajućim ceremonijalom“, kroz koji se prethodni identitet pojedinca simbolički razgrađuje i zamenjuje institucionalno definisanim statusom (Vučinić et al., 1993), čime se stvaraju specifični uslovi za transformaciju samopercepcije i strategija adaptacije. Ove karakteristike čine zatvor metodološki zahtevnim terenom, na kome istraživač mora kontinuirano balansirati između zahteva naučne rigoroznosti i institucionalnih ograničenja koja utiču na pristup ispitanicima, izbor metoda i interpretaciju nalaza (Liebling, 1999). Slične teškoće u istraživanju „totalnih ustanova“ prepoznate su i u domaćoj sociološkoj literaturi, u kojoj se ukazuje na kontrolu pristupa terenu, institucionalnu filtraciju učesnika i asimetriju moći između istraživača i ispitanika (Vučinić et al., 1993).

Izlazak na teren i kontrola pristupa terenu kao deo istraživanja

Kada je reč o zatvoru, pristup terenu gotovo nikada nije neutralna administrativna procedura, već društveni proces u kojem se istraživanje već na početku pregovara, filtrira i „formatira“ kroz institucionalnu logiku (Gofman, 2011; Liebling, 1999). Istraživač, pre nego što dođe do ispitanika, prolazi kroz više tačaka kontrole – od formalnih saglasnosti i procedura do neformalnih procena bezbednosne „prihvatljivosti“ teme, istraživača i potencijalnih učesnika (Abbott et al., 2018; Beyens et al., 2015). U takvim uslovima, intervju se ne može posmatrati kao neutralna razmena informacija, jer je sadržaj iskaza posredovan procedurama pristupa, izborom učesnika i režimom privatnosti koji institucija omogućava, što neposredno utiče na domet i formu empirijske građe (Abbott et al., 2018; Liebling, 1999; Silverman, 2017).

Zbog toga je metodološki važan i opis procedura pristupa – ko je dao saglasnost, ko je posredovao, ko je birao ispitanike, koje su bile eksplicitne i implicitne zabrane i na koji način su te zabrane oblikovale tok istraživanja (Abbott et al., 2018; Liebling, 1999). Transparentnost ovih „uslova nastanka“ empirije predstavlja važan element metodološke rigoroznosti, jer čitaocu omogućava da proceni domete i granice nalaza (Bryman, 2016; Silverman, 2017).

*Asimetrija moći u intervjuu: dijalog
kao metodološka iluzija i etički rizik*

Uobičajeno je da se polustrukturisani intervju prikazuje kao „dijalog”, naročito u humanistički obojenim interpretacijama kvalitativnog istraživanja (Denzin & Lincoln, 2018). Međutim, intervju je u svojoj osnovi asimetričan odnos, jer istraživač postavlja okvir, određuje temu, upravlja tempom, odlučuje šta je relevantno, a potom u analizi zadržava monopol nad interpretacijom i javnom upotrebom onoga što je rečeno (Kvale, 2006; Silverman, 2017).

Ova asimetrija moći u zatvoru dobija dodatnu „institucionalnu težinu”, budući da je osuđeno lice već u poziciji strukturalne podređenosti i da se njegov govor odvija u uslovima nadzora i potencijalnih sankcija (Crewe, 2007; Gofman, 2011; Liebling, 1999). Tako intervju lako postaje situacija strateške komunikacije, u kojoj ispitanik može govoriti „za istraživača”, „protiv” institucije, „za” instituciju, ili „za” sebe u smislu moralne prezentacije identiteta (Crewe, 2007; Drake, 2014). Zbog toga je problematično očekivati da intervju predstavlja neposredan pristup „unutrašnjoj istini” iskustva ispitanika, već je realnije percipirati ga kao mesto proizvodnje narativa u datim odnosima moći, gde je zadatak istraživača da taj odnos učini nevidljivim, a ne da ga potiskuje u ime privida spontanosti (Denzin & Lincoln, 2018; Kvale, 2006).

Međutim, savremena literatura upozorava da osuđena lica ne treba posmatrati isključivo kao pasivne objekte institucionalne moći. Iako se nalaze u poziciji strukturalne podređenosti, zatvorenici mogu aktivno upravljati načinom na koji predstavljaju sebe, prilagođavati narative publici kojoj govore i strateški koristiti intervju kao prostor samoprezentacije i pregovaranja identiteta (Crewe, 2007; Gofman, 2011). U tom smislu, odnos moći između istraživača i ispitanika ne može se razumeti kao jednostrano nametanje kontrole, već kao relacijski i situaciono oblikovan proces u kojem i ispitanici poseduju određeni stepen interpretativne i komunikacione agencije.

U zatvorskom kontekstu, standardni etički jezik (informisani pristanak, poverljivost, dobrovoljnost) mora se prevesti na realne uslove života u instituciji (Abbott et al., 2018; Dresler-Hawke & Vaccarino, 2010). Pristanak, dobrovoljnost i poverljivost moraju se razumeti kao praktični, a ne samo formalni uslovi istraživanja (Dresler-Hawke & Vaccarino, 2010; Liebling, 1999). Zato je u zatvoru važno metodološki obezbediti minimalne uslove privatnosti kao važan preduslov za dobijanje manje restriktivno oblikovanih iskaza (Abbott et al., 2018; Liebling, 1999). Pritom, etička pitanja u zatvoru ne ostaju samo na nivou zaštite ispitanika, već postaju i pitanja epistemologije, jer, ukoliko ispitanik ne veruje u zaštitu ili učestvuje iz instrumentalnih razloga, iskazi postaju selektivni i strateški (Hanson et al., 2015). Na taj način, etika i metodologija se praktično preklapaju – etički promišljen dizajn istovremeno je uslov „dobrog” empirijskog materijala (Denzin & Lincoln, 2018; Dresler-Hawke & Vaccarino, 2010).

U istraživanjima koja podrazumevaju neposrednu interakciju sa ispitanicima, uloga istraživača postaje sastavni deo uslova proizvodnje podataka. To podrazumeva metodološku odgovornost da se jasno artikulise sopstvena pozicija u odnosu na ispitanike, uključujući pitanja: kako me ispitanik vidi? koju

institucionalnu ili simboličku ulogu mi pripisuje? i na koji način to može uticati na tok razgovora i formu iskaza? (Berger, 2015; Finlay, 2002)

Istraživač se u zatvorskim istraživanjima neretko suočava i sa emocionalno zahtevnim narativima, što može uticati i na ispitanike i na samog istraživača (Jewkes, 2012). Ta emocionalna izloženost nije privatna stvar istraživača, već metodološki faktor, pošto emocije mogu voditi preuranjenoj empatiji, moralnoj identifikaciji, ali i defanzivnom distanciranju (Berger, 2015; Jewkes, 2012). Zbog toga se u savremenim raspravama naglašava da emocije mogu biti analitički resurs, ali samo ako su podvrgnute refleksivnoj disciplini, umesto da se spontano „preliju” u interpretaciju (Berger, 2015; Jewkes, 2012).

Premda se osuđena lica nalaze u poziciji strukturalne podređenosti, savremena penološka literatura upozorava da zatvorenici nisu pasivni akteri u istraživačkom procesu. Naprotiv, oni strateški mogu oblikovati narative u odnosu na publiku kojoj govore, predstavljajući sebe na način koji smatraju moralno, institucionalno ili interpersonalno korisnim (Crewe, 2007). Zbog toga treba dati prednost shvatanju intervjua kao situaciono oblikovane interakcije u kojoj i istraživač i ispitanik aktivno učestvuju u konstrukciji značenja, u odnosu na percipiranje intervjua kao tehnike koja omogućava neposredno prodiranje u „unutrašnju istinu” iskustva ispitanika (Holstein & Gubrium, 2004).

Primena polustrukturisanog intervjua u istraživanju religioznosti u zatvoru

Sociološka istraživanja religije u zatvoru pokazuju da je religijska ekspresija povezana sa nizom važnih ishoda, uključujući adaptaciju na zatvorski život, mentalno zdravlje, obrasce ponašanja i potencijal resocijalizacije (Gojković, 2025). Nalazi ukazuju i na povezanost religijskog učešća i mentalnog distresa, pri čemu efekti zavise od intenziteta religijske prakse i tipa aktivnosti (Drakeford, 2018). Ovakva višeslojnost religijskog iskustva upućuje na to da standardizovani instrumenti mogu zahvatiti određene dimenzije religioznosti (npr. učestalost praksi ili deklarativnu pripadnost), ali da su ograničeni kada je istraživački cilj usmeren ka rekonstrukciji subjektivnih interpretacija, promeni kroz vreme i kontekstualnim značenjima koja ispitanici pridaju veri u zatvorskim uslovima (Bryman, 2016; Flick, 2018).

Polustrukturisani intervjui se pokazuju pogodnim jer kombinuje tematsku usmerenost sa fleksibilnošću koja omogućava produbljivanje i razjašnjavanje individualnih iskustava (Kvale & Brinkmann, 2009). Budući da je intervjui shvaćen kao interakcijski odnos u kojem istraživač postavlja okvir i zadržava kontrolu nad interpretacijom, formulacija pitanja može signalizirati očekivanja i podsticati socijalno poželjne narative, što je naročito relevantno kod normativno „opterećenih” tema poput religioznosti (Kvale, 2006; Silverman, 2017). U zatvorskom kontekstu, gde su govor i samoprezentacija dodatno uslovljeni institucionalnim odnosima moći, religijski narativi mogu poprimiti oblik moralno prihvatljivih priča o preobražaju ili strateške adaptacije (Crewe, 2007; Gofman, 2011; Johnson & Jang, 2010; Meade, 2023). Polustrukturisani intervjui

omogućava da se ovaj rizik ublaži usmeravanjem razgovora ka situacionim opisima, konkretnim epizodama i vremenskoj dinamici, uz prostor za potpitanja koja proveravaju nedoslednosti i otvaraju ambivalencije umesto da se zadrže na deklarativnim izjavama (Kvale & Brinkmann, 2009; Silverman, 2017).

Istraživački dizajn mora biti prilagođen uslovima institucionalno zatvorenih sredina, gde je pristup ispitanicima vremenski i prostorno ograničen, a broj susreta često kontrolisan od strane uprave (Abbott et al., 2018; Liebling, 1999). U tom kontekstu, polustrukturisani intervju omogućava da se u ograničenom broju susreta sistematski obuhvate ključne tematske celine kroz vodič, uz zadržavanje fleksibilnosti za produbljivanje individualnih iskustava i situacionih opisa (Flick, 2018; Kvale & Brinkmann, 2009). Ovakva kombinacija tematske pokrivenosti i adaptivnosti predstavlja specifičnu prednost polustrukturisanog formata u odnosu na nestrukturisani razgovor, koji može otežati komparabilnost podataka, ali i u odnosu na čvrsto strukturisane forme, koje mogu ograničiti narativnu razradu (Bryman, 2016).

Šire posmatrano, zatvori predstavljaju posebno pogodno analitičko polje za proučavanje načina na koje se državne politike prelamaju kroz društvenu i kulturnu raznolikost, omogućavajući istraživačima da religiju analiziraju „u praksi“, izvan formalnih pravnih okvira (Martínez-Ariño & Zwilling, 2020). Proces demokratizacije evropskih društava dodatno je doprineo porastu religijske raznolikosti u zatvorskim populacijama i razvoju različitih modela kapelanskih službi, dok se u postsocijalističkim kontekstima beleže različiti obrasci revitalizacije religije – od ponovne hristijanizacije do njene marginalizacije (Martínez-Ariño & Zwilling, 2020). Ova varijabilnost ukazuje na značaj istraživačkog dizajna koji je osetljiv na lokalne i institucionalne specifičnosti, budući da rigidno standardizovane procedure mogu otežati uočavanje razlika koje proizlaze iz konkretnih organizacionih i kulturnih konteksta (Bryman, 2016; Flick, 2018). Iako zahtev za metodološkom preciznošću i kontekstualnom osetljivošću važi za sve oblike sociološkog istraživanja, u okviru interpretativno orijentisanih analiza ova dimenzija dobija poseban značaj, jer je cilj usmeren ka razumevanju načina na koji sami akteri tumače institucionalne uslove i religijske prakse (Denzin & Lincoln, 2018; Kvale & Brinkmann, 2009).

U istraživanjima čiji je cilj rekonstrukcija značenja i načina na koji akteri objašnjavaju svoje postupke, heuristički je korisno osloniti se na materijal koji omogućava „duboki opis“ (*thick description*) i situacionu razradu iskustava (Petkovska, 2024). Fokus na narativima i značenjima omogućava istraživaču da sagleda kako su individualna iskustva ukorenjena u širim institucionalnim i kulturnim strukturama, dok metodološki pristupi usmereni na partikularno daju „više prave kompleksnosti ljudskog iskustva“, što je naročito važno u specifičnim situacijama poput zatvaranja (Petkovska, 2024: 465). Gledano na taj način, polustrukturisani intervju ne predstavlja alternativu kvantitativnim instrumentima u ontološkom smislu, već tehniku koja je prikladna onda kada je istraživački fokus usmeren na procesualne dimenzije religioznosti – npr. na to kako ispitanici opisuju promene u odnosu prema religiji tokom izdržavanja kazne ili njenu povezanost sa institucionalnim iskustvom. Postojanje vodiča za

intervju omogućava da se iste tematske celine obuhvate kod različitih ispitanika, čime se obezbeđuje minimalna analitička uporedivost, dok otvorenost forme ostavlja prostor za individualne varijacije u narativnoj organizaciji iskustva (Flick, 2018; Kvale & Brinkmann, 2009). Takav pristup podrazumeva i jasno definisane postupke kodiranja i operacionalizacije analitičkih kategorija, kako bi se obezbedila kontrola i transparentnost obrade građe (Manić, 2017).

Kako religioznost predstavlja normativno „opterećenu” temu, dok zatvorski kontekst dodatno pojačava sklonost ka socijalno poželjnim odgovorima, istraživanje religioznosti u zatvoru nosi i potencijalne rizike. Ispitanici mogu konstruisati narative o ličnoj promeni i moralnoj reorganizaciji identiteta kao okvir koji je društveno prihvatljiv i potencijalno koristan u institucionalnom okruženju (Kvale, 2006; Silverman, 2017). Empirijski nalazi pojedinih istraživanja upozoravaju na to da religijska praksa u zatvoru može imati i instrumentalnu dimenziju, pri čemu se javna religioznost koristi kao strategija adaptacije, a ne nužno kao izraz intrinzične vere (Johnson & Jang, 2010; Meade, 2023). Iz toga proizilazi da se intervju ne može razumeti kao neposredan pristup „unutrašnjoj istini” ispitanika, već kao interakcija u kojoj se proizvodi određena verzija sopstva u odnosu na kontekst, očekivanja i odnose moći (Silverman, 2017). Metodološki odgovor na ovu dilemu ne leži u diskvalifikaciji religijskih narativa, već u pažljivoj konstrukciji pitanja koja podstiču konkretizaciju, kontradikcije i vremensku dinamiku iskustva (Kvale & Brinkmann, 2009).

Verske prakse u zatvoru često su regulisane pravilima, rasporedom i dostupnošću službi, što utiče na način na koji ispitanici govore o veri i duhovnosti (Crewe, 2007; Johnson & Jang, 2010), što nam govori da je religioznost u zatvoru istovremeno i lično i institucionalno iskustvo. Preliminarni nalazi pomenutog istraživanja o povezanosti religije sa kvalitetom života u pet kazneno-popravnih zavoda u Srbiji ukazuju na to da institucionalni kontekst može oblikovati religioznost ne samo kroz ograničenja, već i kroz simboličke poruke o njenoj legitimnosti i poželjnosti (Milićević & Gojković, 2024). U tom smislu, polustrukturisani intervju omogućava da se istraži kako ispitanici razlikuju lično religijsko iskustvo od institucionalno posredovanih praksi, kao i da li religioznost doživljavaju kao simbolički okvir kroz koji organizuju iskustvo zatvorskog života. Takav pristup omogućava analizu religioznosti kao relacijskog fenomena, koji nastaje na preseku individualne biografije i strukturalnih uslova zatvorskog života (Johnson & Jang, 2010; Meade, 2023).

Razgovori o veri u zatvoru često uključuju teme povezane sa reinterpetacijom ličnog iskustva, čineći emocionalnu dimenziju intervjua metodološki relevantnom, jer ispitanici mogu reagovati snažnim emocijama, dok istraživač može biti emocionalno „uvučen” u narativ, što utiče na tok razgovora i kasniju interpretaciju podataka (Berger, 2015; Jewkes, 2012). U tom smislu, refleksivnost istraživača postaje ključni metodološki uslov, a ne puka teorijska preporuka (Finlay, 2002). Etika istraživanja se u ovom kontekstu direktno prepliće sa metodologijom – ukoliko ispitanik proceni da njegovi iskazi mogu imati posledice u zatvorskoj svakodnevnici, religioznost će verovatno biti predstavljena oprezno ili strateški. Stoga su obezbeđivanje privatnosti, jasno komuniciranje

granica poverljivosti i insistiranje na stvarnoj dobrovoljnosti učešća ne samo etički, već i epistemološki preduslovi za dobijanje analitički relevantnog materijala (Denzin & Lincoln, 2018; Kvale & Brinkmann, 2009). S druge strane, fleksibilnost intervjua omogućava istraživaču da prati odgovore ispitanika, razjašnjava nedoslednosti i produbljuje teme koje se spontano otvaraju tokom razgovora, a takva adaptivnost je naročito značajna u istraživanjima osetljivih tema, gde je neophodno uspostaviti poverenje i reagovati na emocionalne odgovore ispitanika, što polustrukturisani intervjui čini metodološki prikladnim izborom (Bryman, 2016).

Specifičnost primene polustrukturisanog intervjua u istraživanju religioznosti u zatvoru ogleda se u konstrukciji tematskog vodiča, koji mora biti usmeren ka rekonstrukciji religioznosti kao vremenski dinamičnog fenomena, a ne samo kao deklarativne pripadnosti ili učestalosti prakse (Kvale & Brinkmann, 2009; Flick, 2018). U skladu sa preporukama o biografskoj i vremenskoj dimenziji kvalitativnog intervjua (Kvale & Brinkmann, 2009), takav vodič bi obuhvatao tematske celine koje omogućavaju: (1) rekonstrukciju religijskog iskustva pre dolaska u zatvor; (2) identifikovanje okolnosti u kojima se odnos prema religiji menjao tokom boravka u zatvoru; (3) situacione opise konkretnih događaja u kojima je religija imala ulogu u suočavanju sa deprivacijama, konfliktima ili krizama; (4) refleksiju o institucionalnim uslovima verskih praksi i njihovom doživljaju od strane ispitanika (Crewe, 2007; Liebling, 1999); kao i (5) razlikovanje između lične, intrinzične religioznosti i eventualnih javnih ili instrumentalnih oblika religijskog angažovanja (Clear et al., 2000; Johnson & Jang, 2010; Meade, 2023). Takva konstrukcija vodiča omogućava da se ista tematska polja sistematski obuhvate kod različitih ispitanika, čime se obezbeđuje minimalna analitička uporedivost podataka, dok otvorena formulacija pitanja podstiče narativne sekvence, vremensku dinamiku i artikulaciju ambivalencija karakterističnih za religioznost u zatvorskom kontekstu (Flick, 2018; Kvale & Brinkmann, 2009). Specifičnost ove primene, dakle, ne leži u samoj formi intervjua, već u njegovoj orijentaciji ka povezivanju biografije, institucionalnog konteksta i značenjskih interpretacija religijskog iskustva (Johnson & Jang, 2010; Meade, 2023).

Razmatrani teorijski, metodološki i empirijski aspekti ukazuju na to da istraživanje religioznosti u zatvoru zahteva istraživački pristup koji je istovremeno metodološki rigorozan i kontekstualno osetljiv. Na osnovu toga, u zaključnim razmatranjima biće sumirani ključni argumenti u prilog primene polustrukturisanog intervjua u ovom istraživačkom području.

Zaključak

Ovaj rad pokazuje da je religioznost u zatvoru metodološki zahtevan predmet istraživanja, ali i analitički izuzetno plodan fenomen, upravo zbog toga što se formira na preseku ličnog i institucionalnog, odnosno između subjektivnog iskustva i institucionalnih struktura zatvorskog života (Crewe, 2007; Gofman, 2011; Johnson & Jang, 2010; Gojković, 2025). Takva pozicija religioznosti ukazuje

na domete pristupa koji se oslanjaju na administrativno vidljive indikatore ili stabilne individualne „osobine“, naročito kada je istraživački cilj usmeren ka razumevanju značenja i procesa (Flick, 2018).

Pregled empirijskih uvida ukazuje na višestruke veze religioznosti sa zatvorskim životom – od adaptacije i subjektivne dobrobiti do promena u načinu interpretacije sopstvenog iskustva i zatvorskog života (Drakeford, 2018; Jang et al., 2018; Jang & Johnson, 2020; Meade, 2014). Međutim, jednako važan zaključak odnosi se na ambivalentnost religijskog angažovanja u zatvoru, budući da religija može imati duboko lični značaj, ali može biti i strategija adaptacije i pristupa resursima, što otvara pitanje instrumentalizacije i socijalno poželjnih narativa (Johnson & Jang, 2010; Meade, 2023). Nalazi domaćih istraživanja na ovu temu dodatno potvrđuju da religioznost i ostvarivanje verskih prava mogu biti povezani sa povoljnijim percepcijama kvaliteta zatvorskog života, uključujući profesionalizam osoblja, bezbednost i subjektivnu dobrobit, što religioznost čini relevantnom i za obuhvatnije razumevanje institucionalne klime i legitimnosti zatvorskog sistema (Milićević & Gojković, 2024). U širem penološkom okviru, uvidi iz istraživanja kvaliteta zatvorskog života u Srbiji ukazuju na to da subjektivne procene osuđenih lica predstavljaju relevantan analitički izvor za razumevanje institucionalnog funkcionisanja, naročito kada se sagledaju u vezi sa odnosima, bezbednošću, tretmanom i moralnom klimom (Batrićević et al., 2023; Čopić et al., 2024; Liebling, 1999).

Na metodološkom planu, rad je argumentovao da polustrukturisani intervjui predstavljaju metodološki primeren izbor onda kada je istraživački fokus usmeren na rekonstrukciju narativnih i vremenski dinamičnih dimenzija religioznosti (Flick, 2018; Kvale & Brinkmann, 2009). Međutim, izbor polustrukturisanog intervjua ne podrazumeva privilegovani ili neposredniji pristup religijskom iskustvu, već određenu vrstu empirijskog materijala čija interpretacija ostaje zavisna od analitičkog okvira, teorijskih pretpostavki i kontrolisanog postupka obrade građe (Denzin & Lincoln, 2018; Kvale, 2006; Silverman, 2017).

Istovremeno, intervjuisanje u zatvoru potvrđuje tezu prema kojoj intervjui ne predstavljaju neutralnu razmenu informacija, već asimetričan odnos u kojem se podaci proizvode u kontekstu moći, očekivanja i mogućih posledica govora (Kvale, 2006). U zatvoru se ova asimetrija dodatno intenzivira zbog strukturalne podređenosti osuđenih lica i institucionalnog nadzora, pa intervjui mogu postati prostor strateške komunikacije, moralne prezentacije sebe i „prilagođavanja publici“ (Crewe, 2007; Gofman, 2011; Silverman, 2017). Zato metodološka rigoroznost u ovom domenu zahteva da istraživač planira intervjui tako da minimizuje sugestivnost pitanja, podstiče situacione opise i otvori prostor za kontradikcije, sumnje i promene kroz vreme, umesto da legitimise socijalno poželjne narative prilagođavanja i samoprezentacije (Kvale & Brinkmann, 2009; Silverman, 2017).

Rad potvrđuje da se etika i metodologija u zatvorskim istraživanjima ne mogu razdvajati. Dobrovoljnost, poverljivost i informisani pristanak nisu samo formalni uslovi, već praktični i epistemološki preduslovi – bez poverenja u zaštitu, ispitanici će govoriti oprezno, selektivno ili instrumentalno, čime se

menja priroda empirijskog materijala (Abbott et al., 2018; Dresler-Hawke & Vaccarino, 2010; Fajgelj, 2005). Refleksivnost istraživača i kontrola emocionalnog rada predstavljaju važan deo kvalitativne discipline, posebno onda kada tema podstiče emocionalno intenzivne i identitetski osetljive narative (Berger, 2015; Finlay, 2002; Jewkes, 2012). U tom smislu, preporučljivo je sistematizovati istraživački postupak kroz protokole, dnevnike i evidenciju terenskih odluka, čime se povećava transparentnost i proverljivost interpretacije (Milić, 1996).

Dakle, rad upućuje na to da religioznost u zatvoru treba analizirati kao procesualan i relacijski fenomen, čija značenja nastaju kroz interakciju lične biografije i institucionalnih uslova i da polustrukturisani intervju predstavlja metodološki primeren izbor onda kada je istraživački cilj rekonstrukcija narativnih, vremenski dinamičnih i kontekstualno situiranih dimenzija religioznog iskustva, uz obezbeđivanje minimalne analitičke uporedivosti. Njegova prednost ogleda se u kombinaciji fleksibilnosti, koja omogućava praćenje ispitanikovih interpretacija, razjašnjenje ambivalencija i identifikovanje prelomnih tačaka, i tematskog vodiča, koji obezbeđuje sistematsku pokrivenost ključnih dimenzija fenomena. Rigoroznost takvog istraživanja ne proizlazi iz same tehnike, već iz transparentnosti postupka – jasnog prikaza kontrole pristupa terenu, uslova privatnosti, etičkih ograničenja i refleksivnih odluka istraživača (Abbott et al., 2018; Denzin & Lincoln, 2018; Silverman, 2017). Time se otvara prostor za sociološki precizno, ali metodološki samosvesno razumevanje religioznosti u zatvoru kao kompleksnog polja značenja, praksi i adaptivnih strategija koje se prelamaju kroz institucionalni poredak i iskustvo lišavanja slobode (Johnson & Jang, 2010; Meade, 2023).

Zahvalnica

Ovaj rad je nastao kao rezultat angažovanja autora u skladu sa Planom rada Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja za 2026. godinu (na osnovu ugovora br. 451-03-33/2026-03/200039 sa Ministarstvom nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije).

Literatura

- Abbott, P., DiGiacomo, M., Magin, P., & Hu, W. (2018). A Scoping Review of Qualitative Research Methods Used With People in Prison. *International Journal of Qualitative Methods* 17(1): 1–15. <https://doi.org/10.1177/1609406918803824>
- Batrićević, A., Pavićević, O., Čopić, S., & Milićević, M. (2023). Quality of Prison Life of Female Prisoners in Serbia. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 74(4): 273–289.
- Beyens, K., Kennes, Ph., Snacken, S., & Tournel, H. (2015). The Craft of Doing Qualitative Research in Prisons. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy* 4(1): 66–78. <https://doi.org/10.5204/ijcjsd.v4i1.207>

- Berger, R. (2015). Now I see it, now I don't: researcher's position and reflexivity in qualitative research. *Qualitative Research* 15(2): 219–234. <https://doi.org/10.1177/1468794112468475>
- Bryman, A. (2016). *Social Research Methods (5th ed.)*. Oxford: Oxford University Press.
- Clear, T. R., Hardyman, P. L., Stout, B., Lucken, K., & Dammer, H. R. (2000). The value of religion in prison. *Journal of Contemporary Criminal Justice* 16(1): 53–74. <https://doi.org/10.1177/1043986200016001004>
- Clear, T. R., & Sumter, M. (2002). Prisoners, Prison, and Religion. *Journal of Offender Rehabilitation* 35(3–4): 125–156. https://doi.org/10.1300/J076v35n03_07
- Crewe, B. (2007). Power, adaptation and resistance in a late-modern men's prison. *British Journal of Criminology* 47(2): 256–275. <https://doi.org/10.1093/bjc/azl044>
- Ćopić, S., Stevanović, I., & Vujičić, N. (2024). *Kvalitet života u zatvorima u Srbiji: norma, prakse i mere unapređenja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. <http://dx.doi.org/10.47152/PrisonLIFE.D4.9>
- Dammer, H. R. (2002). Religion in Corrections. *The Encyclopedia of Crime and Punishment* 3: 1375.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2018). *The SAGE Handbook of Qualitative Research (5th ed.)*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Drake, D. (2014). *Prisons, Punishment and the Pursuit of Security*. London: Palgrave Macmillan.
- Drakeford, L. (2018). Mental Health and the Role of Religious Context among Inmates in State and Federal Prisons: Results from a Multilevel Analysis. *Society and Mental Health* 9(1): 51–73. <https://doi.org/10.1177/2156869318763248>
- Dresler-Hawke, E. & Vaccarino, F. (2010). The Ethics of Focus Groups in Correctional Settings. *The International Journal of Learning Annual Review* 16(12): 171–184. <https://doi.org/10.18848/1447-9494/CGP/v16i12/46764>
- Fajgelj, S. (2005). *Metode istraživanja ponašanja*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Finlay, L. (2002). Negotiating the swamp: The opportunity and challenge of reflexivity in research practice. *Qualitative Research* 2(2): 209–230. <https://doi.org/10.1177/146879410200200205>
- Flick, U. (2018). *An Introduction To Qualitative Research (5th ed.)*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Gerace, A., & Day, A. (2010). Criminal Rehabilitation: The Impact of Religious Programming. *Journal of Psychology & Christianity* 29(4): 317–325.
- Gofman, E. (2011). *Azili*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Gojković, T. (2024). Religion as a Factor of (Social) Support in Serving a Prison Sentence. In M. Milićević, I. Stevanović, & Lj. Ilijić (Eds.). *Proceedings of the International Scientific Conference "Life in Prison: Criminological, Penological, Psychological, Sociological, Legal, Security, and Medical Issues"*. Belgrade: Institute of Criminological and Sociological Research (pp. 493–500). <https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE2024.12>

- Gojković, T. (2025). The Opportunities for Empirical Study of Religiosity within the Prison Population: A Review of Selected Empirical Research. In Lj. Ilijić & A. Stevanović (Eds.). *Prison Life Organization and Security: Criminological, Penological, Sociological, Psychological, Legal, and Security Aspects*. Belgrade: Institute of Criminological and Sociological Research (pp. 326–346). <https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE.D4.5.16>
- Hanson B. L., Faulkner S. A., Brems C., Corey S. L., Eldridge G. D., & Johnson M. E. (2015). Key stakeholders' perceptions of motivators for research participation among individuals who are incarcerated. *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics* 10(4): 360–367. <https://doi.org/10.1177/1556264615597500>
- Holstein, J. A., & Gubrium, J. F. (2004). The active interview. In D. Silverman (Ed.), *Qualitative research*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications (pp. 140–161).
- Jang, S. J., Johnson, B. R., Hays, J., Hallett, M., & Duwe, G. (2018). Religion and misconduct in “Angola” prison: Conversion, congregational participation, religiosity, and self-identities. *Justice Quarterly* 35(3): 412–442. <https://doi.org/10.1080/07418825.2017.1309057>
- Jang, S. J., & Johnson, B. R. (2020, May 27). *The effect of religiosity on emotional well-being among prisoners*. Research Outreach. <https://researchoutreach.org/articles/effect-religiosity-emotional-wellbeing-among-prisoners/>
- Jang, S. J., Johnson, B. R., & Anderson, M. L. (2023). Virtuous effects of religion on negative emotions among offenders in a Colombian prison. *Journal of Crime and Justice* 47(2): 280–298. <https://doi.org/10.1080/0735648X.2023.2249439>
- Jewkes, Y. (2012). Autoethnography and Emotion as Intellectual Resources: Doing prison research differently. *Qualitative Research* 12(1): 63–75. <https://doi.org/10.1177/1077800411428942>
- Johnson, B. R., & Larson, D. B. (2003). *The InnerChange Freedom Initiative: A Preliminary Evaluation of a Faith-Based Prison Program*. Philadelphia: Center for Research on Religion and Urban Civil Society.
- Johnson, B. R., & Jang, S. J. (2010). Crime and Religion: Assessing the Role of the Faith Factor. In R. Rosenfeld, K. Quinet & C. Garcia (Eds.). *Contemporary Issues in Criminological Theory and Research: The Role of Social Institutions*. California: Wadsworth Publishing (pp. 117–149).
- Kerley, K. R., Matthews, T. L., & Blanchard, T. (2005). Religiosity, Religious Participation, and Negative Prison Behaviors. *Journal for the Scientific Study of Religion* 44(4): 443–457. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2005.00296.x>
- Kvale, S. (2006). Dominance through interviews and dialogues. *Qualitative Inquiry* 13(3): 409–426. <https://doi.org/10.1177/1077800406286235>
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). *InterViews: Learning the Craft of Qualitative Research Interviewing*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Liebling, A. (1999). Doing Research in Prison: Breaking the Silence? *Theoretical Criminology* 3(2): 147–173. <https://doi.org/10.1177/1362480699003002002>
- Lučić-Čatić, M. (2011). Challenges in Conducting Prison Research. *Criminal Justice Issues* 11(5–6): 31–45.

- Manić, Ž. (2017). *Analiza sadržaja u sociologiji*. Beograd: Čigoja štampa, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Martínez-Ariño, J., & Zwillling, A.-L. (2020) Religion and Prison: An Introduction. In J. Martínez-Ariño, A.-L. Zwillling (Eds.) *Religion and Prison: An Overview of Contemporary Europe*. Cham: Springer (pp. 1–9)
- Meade, B. (2014). *Moral Communities and Jailhouse Religion: Religiosity and Prison Misconduct*. Texas: LFB Scholarly Publishing.
- Meade, B. (2023). Predictors of Religiosity Among US Prisoners. *Religions* 14(2): 211. <https://doi.org/10.3390/rel14020211>
- Milić, V. (1996). *Sociološki metod*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Milićević, M., & Gojković, T. (2024). Religijski aspekt kvaliteta života u zatvorima u Srbiji: Preliminarni rezultati istraživanja. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja* 43(1–2): 53–76. <https://doi.org/10.47152/ziksi2024013>
- Petkovska, S. (2024). Prison Writings as a Source of Qualitative Prison Research. In M. Milićević, I. Stevanović, & Lj. Ilijić (Eds.). *Proceedings of the International Scientific Conference "Life in Prison: Criminological, Penological, Psychological, Sociological, Legal, Security, and Medical Issues"*. Belgrade: Institute of Criminological and Sociological Research (pp. 463–472). <https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE2024.14>
- Schlosser, J. A. (2008). Issues in Interviewing Inmates: Navigating the Methodological Landmines of Prison Research. *Qualitative Inquiry* 14(8): 1500–1525. <https://doi.org/10.1177/1077800408318325>
- Silverman, D. (2017). How was it for you? The Interview Society and the irresistible rise of the (poorly analyzed) interview. *Qualitative Research* 17(2): 144–158. <https://doi.org/10.1177/1468794116668231>
- Vučinić, B., Radovanović, D., & Kron, L. (1993). O nekim posebnim okolnostima naučnog istraživanja u „totalnim” ustanovama. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja* 22(1): 93–103.